

Hermann Bieder

Salzburg

Białoruś w niemieckojęzycznych publikacjach w latach 1910–1930

Przed pierwszą wojną światową w społeczeństwie Niemiec i Austro-Węgier niewiele osób rejestrowało istnienie Białorusi jako osobną jednostkę etniczno-językową i kulturalną. W kołach rządzących Niemiec i Austro-Węgier uważało się zwykle Białoruś za ekonomicznie i kulturalnie zacofaną część Rosji, która nie zasługiwała na szczególną uwagę. Białoruś stanowiła przecież wtedy integralny składnik Rosji, gdzie nawet unikało się rosyjskich terminów administracyjnych *Белоруссия, белорусы, белорусский* dla określenia Białorusi. Przed pierwszą wojną światową niemieckojęzyczne publikacje poświęcone Białorusi – z wyjątkiem specjalistycznych prac slawistycznych – należały do rzadkości.

W komunikacji międzynarodowej wymianę informacji na temat Białorusi utrudniały również terminologiczne problemy identyfikacji tego kraju, jego ludności, języka i kultury. W niemieckojęzycznych artykułach publicystycznych i rozprawach popularnonaukowych, jak również w monografiach fachowych, które ukazały się w pierwszych trzech dziesięcioleciach dwudziestego wieku, Białoruś nazywano z reguły *Weißruthenien*, a jej mieszkańców *Weißruthenen*, mówiących *weißruthenische Sprache* (językiem białoruskim). Przypuszczalnie termin *Weißruthenen* utrwalił się na obszarze niemieckojęzycznym poprzez politykę i terminologię austro-węgierską, która w oficjalnej i codziennej komunikacji nazywała Ukraińców *Ruthenen* (Rutenami), a ich język *ruthenisch* (ruteńskim). Reprezentanci białoruskiego ruchu odrodzeniowego i kierownictwa Białoruskiej Republiki Ludowej 1918 r. nazywali swój kraj w międzynarodowej komunikacji (po niem.) *Weißruthenien* oraz (po franc.) *Ruthénie Blanche*. Z punktu widzenia białoruskiego ruchu

narodowego, popieranego przez ruski [ukraiński] ruch narodowy w austriackiej Galicji, rozgraniczenie terminologiczne Białorusi od Rosji było na pewno uzasadnione. Wskutek zmienionej sytuacji politycznej w latach 1920-ch i jeszcze wyraźniej w latach 1930-ch terminy *Weißruthenien* i *Weißruthene* wychodziły stopniowo z użycia. Ten wówczas już przestarzały termin został przywrócony do życia na krótki czas podczas niemieckiej okupacji Białorusi w okresie drugiej wojny światowej. Konkurujący niemiecki termin *Weißrussland* (względnie *Weißrussen*, *weißrussisch*) pojawił się w zasadzie dopiero pod koniec pierwszej wojny światowej, przypuszczalnie pod wpływem polityki Rosji Sowieckiej. Nowy termin używany był coraz częściej w latach dwudziestych i ostatecznie wyparł dawniejszy termin *Weißruthenien*¹. Głównie podczas pierwszej wojny światowej drukowało się w Niemczech również publikacje na temat tzw. *Westrussland* (Zachodniej Rosji), które albo dotyczyły wszystkich zachodnich prowincji Rosji, albo Białorusi w znaczeniu właściwym, imitując rosyjską terminologię (*Западная Русь/Россия*).

Do rzadkich niemieckojęzycznych publikacji przed 1914 rokiem poświęconych Białorusi należy artykuł „Das totgesagte Weißrussland” [Ogłoszona za zmarłą Białoruś] Palisandra Heba (pseudonim nieznanego autora) w dwutygodniowej gazecie „Ruthenische Revue” (Wiedeń, październik 1904, s. 533–538). To pismo periodyczne było gazetą niemieckojęzyczną Ruskiego [Ukraińskiego] Komitetu Narodowego (*Ruthenisches Nationalkomitee*), która ukazywała się w Wiedniu w latach 1903–1905 pod redakcją znanego ukraińskiego publicyisty i pisarza Romana Sembratowicza. (<https://uk.wikipedia.org/wiki/> – Stan 11 lipca 2015; Довідник 2001, s. 735–736).

Wskutek okupacji pewnych regionów zachodnich rosyjskiego imperium latem 1915 roku przez niemieckie jednostki wojskowe pod dowództwem marszałka Paula von Hindenburga wzrosło nagle zainteresowanie niemieckiego społeczeństwa wspomnianymi terytoriami. Kurlandia, Litwa i zachodniobiałoruski okręg Białostocko-Grodzieński (włącznie z polskimi powiatami augustowskim i suwalskim) były podporządkowane niemieckiej administracji wojskowej pod nazwą *Ober Ost* [Górny Wschód]. Naczelne dowództwo niemieckiej armii i centralna administracja zdobytych terenów zostały umieszczone w litewskim mieście Kowno. Kierownictwo okręgu administracyjnego *Ober Ost* objął szef sztabu niemieckiego frontu wschodniego generał Erich Ludendorff. 29. sierpnia 1916 r., w dzień prze-

¹ Od 1945 roku w niemieckojęzycznych publikacjach terminy *Weißrussland*, *Weißrussen*, *weißrussisch* przeważają stanowczo nad innymi synonimami; najnowsze niemieckie terminy *Belarus*, *Belarussen*, *belarussisch* z oporem wchodzą w uzus językowy.

jęcia najwyższego dowództwa niemieckiego wojska w Berlinie przez Hindenburga i Ludendorffa, marszałek książę Leopold Bawarski (Prinz Leopold von Bayern) został mianowany głównym dowódcą niemieckiego frontu wschodniego. (wikipedia.org/wiki/Ober_Ost – Stan 6.11.2012; wikipedia.org/wiki/Leopold_von_Bayern – Stan 7.11.2012).

Niemieckie władze wojskowe *Ober Ostu* stały wtedy przed trudnym zadaniem rządzenia regionem wielonarodowościowym i wielokulturowym. Celem rozwiązania złożonego problemu etnicznego i językowego władze okupacyjne zdecydowały się na zasadę równouprawnionego traktowania wszystkich narodowości i ich języków. Od jesieni 1915 r. do lutego 1918 r. niemieckie władze wojskowe *Ober Ostu* przyczyniły się do stworzenia cywilnej administracji, szkolnictwa i prasy w językach krajowych jak również zaspokojenia potrzeb kulturalnych. Decyzje swoje podejmowały władze niemieckie nieraz w porozumieniu z przedstawicielami poszczególnych ruchów narodowych. Ostateczna klęska militarna Rosji w przebiegu rewolucji 1917 roku i objęcie władzy w Rosji przez bolszewików w październiku 1917 jak również daremne rokowania pokojowe pomiędzy mocarstwami centralnymi a Rosją Sowiecką od grudnia 1917 r. do lutego 1918 r. doprowadziły do odnowienia ofensywy niemieckiej i austro-węgierskiej w lutym 1918 r., która zatrzymała się dopiero na linii Dniepru. Wskutek tej operacji około 85% białoruskiego obszaru dostało się pod okupację niemiecką, która miała trwać od marca do października 1918 r. W tym półroczu praktykowana dotąd niemiecka administracja wojskowa *Ober Ostu* była rozszerzona niemal na całą Białoruś.

Niemiecka administracja wojskowa *Ober Ostu* wydała sama książkę, zawierającą sprawozdanie ze swojej pracy administracyjnej pod tytułem „Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Białystok–Grodno” [Kraina *Ober Ost*. Niemiecka praca w regionach administracyjnych Kurlandia, Litwa i Białystok–Grodno] (Stuttgart 1917). Na polecenie marszałka Leopolda Bawarskiego wydany został słownik regionalnych języków krajowych pod tytułem „Sieben-Sprachen-Wörterbuch. Deutsch – Polnisch – Russisch – Weißruthenisch – Litauisch – Lettisch – Jiddisch” [Słownik siedmioletni. Niemiecki – Polski – Rosyjski – Białoruski – Litewski – Łotewski – Jidysz] w Lipsku w pierwszej połowie 1918 roku. Ta nowatorska praca leksykograficzna opracowana była przez biuro tłumaczeń oddziału prasy (u głównego dowódcy frontu wschodniego) na podstawie wielojęzycznej kartoteki terminologicznej lat 1916–1917, która przeznaczona była pierwotnie tylko dla wewnętrznej pracy przekładowej. Biuro owo miało za zadanie przekładanie zarządzeń i ogłoszeń władz *Ober Ostu* na języki krajowe, używane w określonym okręgu administracyjnym. Oprócz tego słownik wielojęzyczny miał służyć niemieckim urzędni-

kom i wojskowym w służbowej i pozasłużbowej komunikacji z wielojęzyczną ludnością a nawet pierwszą podstawą dla jednolitego terminologicznego rozwoju języków krajowych. W dziennikarstwie *Ober Ostu* wydatną rolę odegrała gazeta dziesiątej armii („*Zeitung der X Armee*”), która wychodziła w Wilnie jako dziennik od grudnia 1915 r. do grudnia 1918 r. i drukowała zarówno publicystykę (na przykład artykuł „*Die weißruthenischen Ansprüche*” [Pretensje białoruskie] (*Zeitung der X. Armee*, 20. März 1918)), jak również różne tomy na tematy białoruskie oraz wydała nawet katalog wystawy sztuki białoruskiej „*Wilna – Mensk. Altertümer und Kunstgewerbe. Führung durch die Ausstellung der Zeitung der 10. Armee*” [Wilno – Mińsk. Starożytność i rzemiosło artystyczne. Przewodnik po wystawie *Gazety X. Armii*] (Wilno 1918), zredagowany przez niemieckiego archeologa Alberta Ippela. Na tejże wystawie pokazano część antycznych zbiorów białoruskich zgromadzonych przez znawcę i zbieracza starożytności Iwana Łuckiewicza.

W czasie okupacji Wilna we wrześniu 1915 r. pojawili się oprócz wojskowych również cywilni współpracownicy i doradcy niemieckiej armii, wśród nich wybitni przedstawiciele nauki, literatury i sztuki niemieckiej. Wtedy nie tylko kierownictwo polityczne i wojskowe Niemiec, lecz także niemiecka nauka zaczęli interesować się Białorusią, jej historią, kulturą i językiem. Przebieg wojny zwiększył zainteresowanie niemieckiego społeczeństwa (w szczególności polityków, wojskowych, dziennikarzy, jak również przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych [ekonomii, geografii, historii, językoznawstwa, etnografii, historii sztuki]) zachodnią peryferią Rosji. Zakres niemieckich publikacji na temat mało dotąd znanej Białorusi sięgał od ogólnych, krótkich informacji w zbiorach i czasopismach do poważnych rozpraw naukowych. Do wspomnianych popularnych publikacji należą na przykład: „*Kennen Sie die Weißruthenen?*” [Czy Państwo znają Białorusinów?] w książce „*Kennen Sie Russland?*” (Halle 1916, cz. II, oddz. XI, s. 140–145); J. Eckardt: „*Die Weißrussen*” w czasopiśmie „*Osteuropäische Zukunft*” 19 (Monachium 1918, s. 168–169).

Niemieckie publikacje (czasami propagandowe) omawiają głównie tematy wojskowości, geografii ekonomicznej, mniejszości i języków narodowych jak również historycznego rozwoju okupowanych terenów. Opublikowana przez geografa Johanna Zylkę broszura „*Westrussland in militärgeographischer Hinsicht*” [Zachodnia Rosja pod względem geografii wojskowej] (Berlin 1916) przeznaczona była na pewno dla niemieckiego kierownictwa politycznego i militarne. Geograficzno-ekonomiczne rozprawy na temat zachodnich prowincji Rosji miały przypuszczalnie znaczenie dla zaopatrzenia gospodarczego jednostek armii niemieckiej. Do takiego typu prac

należą też następujące publikacje: Maximilian Friedrichsen: „Die Grenzmarken des europäischen Rußland, ihre geographische Eigenart und ihre Bedeutung für den Weltkrieg” [Pograniczne tereny europejskiej Rosji, ich specyfika geograficzna i znaczenie dla wojny światowej] (Hamburg 1915); Max Sering: „Westrussland und seine Bedeutung für die Entwicklung Mitteleuropas” [Zachodnia Rosja i jej znaczenie dla rozwoju Europy Środkowej] (Lipsk – Berlin 1917). Badania i publikacje na temat licznych etnicznych i językowych mniejszości imperium rosyjskiego i ich dążeń politycznych mogły służyć jako źródło informacyjne o społeczno-politycznym położeniu Rosji. Do takiej kategorii prac można zaliczyć następujące publikacje: E. Ostmann: „Ruslands Fremdvölker, seine Stärke und Schwäche” [Obce narody Rosji. Jej siła i słabość] (Monachium 1915); H. von Revelstein: „Die Not der Fremdvölker unter dem russischen Joche” [Bieda obcych narodów pod jarzmem rosyjskim] (Berlin 1916), zawierająca rozdziały o Finlandii, prowincjach nadbałtyckich, Litwie i Polsce, Ukrainie i Białorusi (s. 66–75), Besarabii i Kaukazie. (<http://solrtest.bsz-bw.de/vufind/Record/DE-208057955433>); A. Wileński: „Die Nationalitätenfrage in Litauen und in Weißruthenien” [Kwestia narodowościowa na Litwie i Białorusi] („Polnische Blätter”, Berlin, t. 6, nr. 49, 1. luty 1917, s. 114–123; nr. 50, 10. luty 1917, s. 154–163).

Wraz z niemieckimi jednostkami wojskowymi przybyli do *Ober Ostu* również przedstawiciele młodej niemieckiej elity kulturalnej, która odbyła swoją służbę wojskową w sztabach i ich oddziałach. Wśród nich byli nie tylko publicyści i korespondenci wojenni, jak na przykład Walter Jäger, lecz także pisarze, poeci, filolodzy, malarze, historycy sztuki, archeolodzy, geografowie, ekonomiści i inni, którzy w Wilnie, starym centrum kultury białoruskiej, zapoznali się z życiem ludności białoruskiej, jej historią i kulturą. W wyniku doświadczeń wojennych młodzi intelektualści niemieccy wydali o Zachodniej Białorusi rozmaite publikacje specjalistyczne, a mianowicie książki, broszurki i artykuły gazetowe. Do wybitnych osobowości tej elity, która zazwyczaj pracowała w oddziale prasy i redakcji oraz w wydawnictwie gazety X Armii albo w cenzurze wojskowej, należeli m. in. pisarz Arnold Zweig, który w przyszłości napisze cykl powieści o pierwszej wojnie światowej „Der große Krieg der weißen Männer” [Wielka wojna białych mężczyzn] (1927–1957) (część 1: „Der Streit um den Sergeanten Gri-scha” [Spór wokół sierżanta Gryszy] – powieść na temat rosyjskiego jeńca wojennego na terenie *Ober Ostu*); poeta i pisarz Richard Dehmel, który m.in. opublikował „Kriegs-Brevier” [Brewiarz wojenny] (1917) i dziennik wojenny „Zwischen Volk und Menschheit” [Między narodem a ludzkością] (1919); poeta, pisarz i wydawca Oskar Wöhrle, autor sarkastycznych opowiadań wojennych i wierszy; litograf, rysownik i malarz A. Paul Weber,

który wydał książkę „Wilna: eine vergessene Kunststätte” [Wilno: zapomniane miejsce sztuki] (Wilno 1917) (por. Сакалоўскі 1994, 54); ponadto pisarz i dziennikarz Herbert Eulenberg (1876–1949), który wspólnie z malarzem Hermannem Struckiem wydał „Skizzen aus Litauen, Weißrußland und Kurland” [Szkice z Litwy, Białorusi i Kurlandii] (Berlin 1916); literaturoznawca-romanista Victor Klemperer, który stał się później znanym nie tylko ze swoich wspomnień z okresu narodowosocjalistycznego, lecz także z pracy językoznawczej „Lingua Tertii Imperii. Sprache des Dritten Reiches” [Mowa Trzeciej Rzeszy] (Berlin 1947); działacz polityczny i dziennikarz Salomon Grumbach, który wydał broszurkę „*Brest-Litowsk*” (Lausanne 1918); geograf i historyk Fritz Curschmann, który napisał artykuł publicystyczny „Die Weißruthenen. Ein erwachendes slawisches Bauernvolk” [Białorusini. Budzący się słowiański naród chłopski] („*Deutsche Rundschau*”, Berlin 1918, t. 176, s. 273–296). Geograf Bernhard Brandt opublikował w „*Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*” [Czasopismo Berlińskiego Towarzystwa geograficznego] dwie prace: „*Geographischer Bilderatlas des polnisch-weißrussischen Grenzgebietes*” [Geograficzny atlas obrazowy polsko-białoruskiego pogranicza] (rok 1918, s. 1–98), zawierający 100 zdjęć fotograficznych, oraz „*Beobachtungen und Studien über die Siedlungen in Weißrussland*” [Spostrzeżenia i badania nad osadnictwem białoruskim] (rok 1918, nr. 7–8, s. 269–292; rok 1919, nr. 2–3, s. 44–78), zawierającą szczegółowe informacje na przykład o wsi i chłopstwie, dobrach ziemskich, ludności miejskiej, typach miast, krajobrazach kulturowych oraz nazwach miejscowych Białorusi. (https://archive.org/stream/zeitschriftderge1919geseuoft/zeitschriftderge1919geseuoft_djvu.txt). Oprócz tego swoją służbę wojskową odbyli w dziesiątej armii językoznawcy Paul Diels i Erwin Koschmieder, którzy wyróżnili się w okresie międzywojennym i powojennym jako wybitni uczeni. Indoeuropeista, germanista i sławista Paul Diels został profesorem na niemieckim uniwersytecie praskim oraz na uniwersytecie wrocławskim i monachijskim. Językoznawca-sławista Erwin Koschmieder został profesorem na uniwersytecie wileńskim i monachijskim.

W roku 1916 w podeszłym już wieku przybył do Wilna teolog, orientalista i sławista Rudolf Abicht, profesor uniwersytetu wrocławskiego, który nawiązał kontakty z wileńskimi przedstawicielami białoruskiego ruchu narodowego, na przykład z Janką Stankiewiczem, braćmi Iwanem i Antonem Łuckiewiczami, Balasławem Paczobką, Waclawem Łastouskim, a nieco później także z Branisławem Taraszkiewiczem, z którymi utrzymywał intensywne kontakty zawodowe w latach 1916–1919. Korespondencja Abichta z wymienionymi białoruskimi działaczami zawiera jego propozycje na temat reformy pisowni i interpunkcji białoruskiej, jego plany odnośnie do opraco-

wania niemieckojęzycznej białoruskiej gramatyki naukowej oraz liczne pytania szczegółowe z zakresu białoruskiego języka literackiego i ludowego (Сакалоўскі 1994, 54–74).

Intensywne angażowanie się Abichta w badania i popularyzację kultury białoruskiej było rzeczywiście nadzwyczajne. Dopiero w wieku 66 lat studiował język białoruski i prowadził we Wrocławiu jako pierwszy zagraniczny uczony wykład uniwersytecki o języku białoruskim. W roku akademickim 1917–1918 Abicht posłał swoich studentów slawistyki na praktykę do Wilna; ponadto wykładał nawet język białoruski na seminarium nauczycielskim w zachodniobiałoruskim miasteczku Swisłocz (Праф. Рудольф Абіхт // ЛІТ 364 [1921]; Сакалоўскі 1994, 56). W ciągu paru lat Abicht wydał (razem z Janką Stankiewiczem) elementarz białoruski „Prosty sposab stacca ŭ karotkim čase hramatnym” (Wrocław 1918), brał udział w napisaniu i sporządzeniu krajoznawczego tomu „Weißruthenien” (Berlin 1919), pracował nad niemieckojęzyczną nauką gramatyką języka białoruskiego oraz przygotował historię literatury białoruskiej. Ostatnie dwie prace nie zostały jednak zakończone, ponieważ Abicht zmarł już w 1921 roku.

Abicht wyróżnił się nie tylko jako badacz, lecz także jako tłumacz i popularyzator języka białoruskiego i literatury białoruskiej. Artykuły Abichta o Białorusi, jego przekłady dzieł literatury białoruskiej zostały opublikowane w niemieckich czasopismach i gazetach. Spośród prac Abichta szczególnie godny wspomnienia jest historyczny przegląd „Aus der alten und neuen Geschichte Weißrutheniens” [Z dawnej i nowej historii Białorusi] („Zeitung der X Armee”, Wilno), w którym jego autor zarysował historię Białorusi od Rusi Kijowskiej do pierwszej wojny światowej (Сакалоўскі 1994, 57). Ponadto Abicht opublikował wyniki swoich badań z historii literatury Białorusi, m.in. poematu *Тарас на Парнасе* (artykuł „Калі быў напісаны «Тарас на Парнасе»?” w gazecie „Номан”), oraz swoje niemieckie przekłady m.in. wiersza „Роднае слова” Janki Купаły (w gazecie „Wilnaer Zeitung”) (Сакалоўскі 1994, 57; Праф. Рудольф Абіхт // ЛІТ 365 [1921]).

W okresie powojennym, od lat dwudziestych, dostrzega się w Niemczech dalszą aktywację publicznego i specjalistycznego zainteresowania różnymi aspektami Białorusi, o czym świadczy publikacja niektórych książek i broszurek oraz przede wszystkim licznych artykułów w czasopismach. Jednak autorzy tych publikacji są przeważnie pochodzenia wschodnioeuropejskiego, a rzadziej niemieckiego.

W roku 1918 wychowany na ojcowskiej posiadłości na południowym wschodzie od Dźwińska na pograniczu łotewsko-białoruskim młody bałtycko-niemiecki baron Eugen von Engelhardt przybył jako ochotnik wojenny

do Mińska i Orszy, gdzie, obeznany z językiem i krajem, nawiązał szybko kontakt z ludnością Centralnej Białorusi i zetknął się po raz pierwszy z białoruskim ruchem narodowym. Dopiero w latach trzydziestych zaczął Engelhardt systematyczne studia historii, geografii, gospodarki, literatury i folkloru Białorusi w celu publikowania swoich wyników badań w solidnej rozprawie. Podczas drugiej wojny światowej zaproponowano Engelhardtowi publikację zaplanowanej książki w wersji niewykończonej i przeprowadzenie dokładnego opracowania poszczególnych rozdziałów dopiero w przyszłości. Z powodu aktualnej sytuacji Engelhardt rzeczywiście opublikował przedwcześnie swoją książkę „Weißruthenien. Volk und Land” [Białoruś. Naród i kraj] (Berlin – Amsterdam – Praga – Wiedeń, 1943), która wbrew swoim brakom stała się dziełem wzorcowym niemieckiej białorutenistyki. Drugi tom książki, zawierający ilustracje, był już oddany do druku, ale, na nieśćczęście, został zniszczony razem z drukarnią wskutek wydarzeń wojennych. Po wojnie ciężko choremu autorowi już nie udało się dopracować pierwszego tomu swojego dzieła, ponieważ wszystkie zgromadzone materiały i notatki zginęły podczas wojny (Randow 2001, 89–91). Bądź co bądź, Engelhardt wybił się po wojnie jeszcze jako tłumacz poezji Maksima Bahdanowicza (Сакалоўскі 1994, 54–55).

Tylko niektórzy niemieckojęzyczni publicyści i naukowcy (historycy, filolodzy, antropolodzy) wydali w okresie międzywojennym publikacje mające związek z Białorusią: Dziennikarz Walter Jäger redagował tom „Weißruthenien. Land, Bewohner, Geschichte, Volkswirtschaft, Kultur, Dichtung” [Białoruś. Kraj, mieszkańcy, historia, gospodarka narodowa, kultura, poezja] (Berlin 1919), pierwszą godną uwagi popularnonaukową publikację o Białorusi w języku niemieckim. W sporządzeniu i napisaniu poszczególnych rozdziałów tej książki brali właśnie udział różni autorzy, m. in. Rudolf Abicht i Anton Łuckiewicz. Abicht opracował rozdział „Aus der weißruthenischen Literatur” [Z literatury białoruskiej], do którego włączył białoruskie bajki ludowe i wiersze we własnym tłumaczeniu (Сакалоўскі 1994, 58; Праф. Пыдольф Абіхт // ЛІБТ 365 [1921]). Poza tym historyk Josef Pfitzner opublikował pracę „Großfürst Witold von Litauen als Staatsmann” [Wielki książę Litewski Witold jako mąż stanu] (Brno – Praga – Lipsk – Wiedeń, 1930). Etnolog i antropolog Michael Hesch wydał broszurę „Letten, Litauer, Weißrussen. Ein Beitrag zur Anthropologie des Ostbaltikums” [Łotysze, Litwini, Białorusini. Przyczynek do antropologii wschodnich krajów nadbałtyckich] (Wiedeń 1933).

W okresie międzywojennym wschodnioeuropejscy (białoruscy, rosyjscy, litewscy) naukowcy (historycy, lingwiści, literaturoznawcy) pielęgnowali swoje kontakty zawodowe z niemieckojęzycznymi kolegami i opublikowali

swoje prace naukowe w języku niemieckim w znanych niemieckich wydawnictwach i periodykach. Jewfimij Karski, twórca białoruskiej filologii, opublikował w Niemczech swoją monografię „Geschichte der weißrussischen Volksdichtung und Literatur” [Historia białoruskiego folkloru i literatury] (Berlin – Lipsk, 1926). Karski ogłosił również artykuł „Die weißrussische Philologie in den letzten zehn Jahren” [Białoruska filologia w ciągu ostatnich dziesięciu lat] (Zeitschrift für slavische Philologie. Lipsk 1925, t. I, s. 429–432). Oprócz tego Karski zajął stanowisko wobec kilku prac filologicznych lat dwudziestych w dwóch recenzjach, które opublikował w „Zeitschrift für slavische Philologie” (Lipsk 1925, t. I, s. 429–432; 1928, t. V, s. 498–503).

Niemieckojęzyczne broszurki i artykuły o tematyce białoruskiej opublikowali we wspomnianym okresie również M. Downar-Zapolski, U. Piczeta, S. Kaleko, M. Beresowski, A. Łuckiewicz, K. Bugas, P. Rastorgujew, A. Vozniesenskij oraz inni. Historyk Mitrofan Downar-Zapolski opublikował broszurkę „Die Grundlagen des Staatswesens Weißruthenien” [Podstawy państwowości białoruskiej] (Grodno 1919). Litewski językoznawca Kazimiras Buga, profesor lituanistyki w Kownie, wydał rozprawę „Die litauisch-weißrussischen Beziehungen und ihr Alter” [Litewsko-białoruskie stosunki i ich przeszłość] w „Zeitschrift für slavische Philologie” (Lipsk 1925, t. I, s. 26–57). Publicysta M. Beresowski [Berezovskij] poinformował w broszurce „Das Golgatha des weißrussischen Volkes unter der Ferse der polnischen Okkupanten: Warum zertruümmerte Pilsudski die Hromada?” [Golgota białoruskiego narodu pod piętą polskich okupantów] (Berlin 1928) o rozbiciu Białoruskiej Włościańsko-Robotniczej Hromady w 1927 roku. Historyk Uładzimir Piczeta pisał w artykule „Die weißrussische Geschichtsforschung 1922–1928” o przebiegu białoruskich badań historycznych w praskim czasopiśmie „Die slavische Rundschau” (Berlin – Lipsk – Praga 1929, t. I, nr. 8, s. 661–666; nr. 10, s. 823–827). Historyk rolnictwa Saul Kaleko opracował na uniwersytecie berlińskim dysertację „Die Agrarverhältnisse in Weißrussland vor und nach der Umwälzung im Jahre 1917” [Stosunki rolne na Białorusi przed przewrotem 1917 roku i po nim] (Berlin 1929). Aleksandr Vozniesenskij poinformował w artykule „Das heutige weißrussische Theater” [Współczesny teatr białoruski] („Die slavische Rundschau”, Berlin etc. 1929, t. I, nr. 4, s. 281–283) o życiu teatralnym w Radzieckiej Białorusi lat dwudziestych. Językoznawca Paweł Rastorgujew opublikował w „Zeitschrift für slavische Philologie” (Lipsk 1930, t. VII, s. 209–228, 450–459) sprawozdanie „Die weißrussische Sprachforschung in den Jahren 1917–1927” [Białoruskie językoznawstwo w latach 1917–1927]. Działacz polityczny i krytyk literacki Anton Łuckiewicz poinformował w artykule „Die weißruthenische Literatur in der Vergangenheit und Gegenwart” [Białoruska literatura w przeszłości

i obecnie] („Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven”, Neue Folge, t. 7, zeszyt 4, Wrocław 1931, s. 365–390) o rozwoju literatury swojego kraju w dawnym i nowym okresie piśmiennictwa. Wreszcie trzeba jeszcze zaznaczyć, że niemieckojęzyczne praskie czasopismo „Slavische Rundschau” (Berlin itd.) w swojej „Kronice kultury” od 1929 roku opublikowało liczne informacje o naukowym i kulturalnym życiu Białorusi.

По́сь wymienionych publikacji świadczy o tym, że rozmaite i zmienne stosunki niemiecko-białoruskie były dosyć intensywne w omawianym okresie. Można przypuszczać, że przedstawione wzajemne relacje przyniosły pożądaną korzyść obu krajom – Białorusi i Niemcom – wzbogacając wiedzę o mało znanym sąsiedzie.

Literatura

Довідник з історії України. А-Я. Вид. 2-е. За ред. І. Підкови і Р. Шуста. Київ 2001.

Сакалоўскі, У.: Забытыя старонкі гісторыі. Рудольф Абіхт і Антон Луцкевіч. Перапіска (1916–1921), [у] „Шляхам гадоў. Гісторыка-літаратурны зборнік”. Мінск 1994, с. 54–74.

Randow N.: Eugen von Engelhardt (1899–1948). [у] Annus Albaruthenicus. Год беларускі. Кrynki 2001, Т. II, s. 87–114. (http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/annus/02/02_randow.htm).

ЛВТ – Луцкевіч А.: Выбраныя творы. Праблемы культуры, літаратуры і мастацтва. Укладаньне, прадмова, камэнтары, індэкс імёнаў, пераклады з польскае і нямецкае А. Сідарэвіча. Мінск 2006.

РЭЗЮМЕ

НЯМЕЦКАМОЎНЫЯ ПУБЛІКАЦЫІ АБ БЕЛАРУСІ Ў 1910–1930-ЫЯ ГАДЫ

У артыкуле разглядаюцца маючыя дачыненне да Беларусі нямецкамоўныя публікацыі 1910–1930 гадоў. Упершыню нямецкамоўная літаратура, прысвечаная геаграфіі, гаспадарцы, гісторыі і нацыянальным меншымствам Беларусі, пачыла свет у Германіі і Аўстра-Венгрыі падчас Першай сусветнай вайны. Прычынай гэтай павышанай увагі да Беларусі ў нямецкай і аўстрыяцкай грамадскасці была нямецкая акупацыя пэўных рэгіёнаў Беларусі з восені 1915 да лютага 1918 года. Нямецкія ўлады так званай вайсковай акругі *Обер Ост*

[Верхні Усход] падтрымлівалі стварэнне цывільнай адміністрацыі, школьнай сістэмы і прэсы на нацыянальных мовах, часта ў паразуменні з беларускім нацыянальным рухам. У нямецкіх вайсковых пададдзелах адбывалі сваю вайсковую службу прадстаўнікі маладой нямецкай культурнай эліты – не толькі ваенныя аглядальнікі, але і пісьменнікі, паэты, філолагі, мастакі, гісторыкі мастацтва, археолагі, географы і эканамісты, якія пераважна ў Вільні пазнаёміліся з беларускімі інтэлігентамі, а таксама з штодзённым жыццём беларускага насельніцтва, яго культурай, мовай, фальклорам і гісторыяй. У міжваенны перыяд гэтыя інтэлігенты замацавалі свае ваенныя ўражання ў значнай колькасці публікацый у галінах краязнаўства, літаратуразнаўства, мовазнаўства, гісторыі мастацтва і географіі. Беларускія навукоўцы (філолагі, гісторыкі), галоўным чынам у дваццатыя гады, таксама апублікавалі вынікі сваіх даследаванняў у нямецкамоўных выданнях.

Ключавыя словы: Нямецкамоўныя публікацыі, вайсковая акруга Верхні Усход, цывільная адміністрацыя, беларускі нацыянальны рух.

S U M M A R Y

GERMAN PUBLICATIONS CONCERNING BELARUS IN 1910–1930

The article reports on German language publications concerning Belarus in the period of 1910–1930. During World War One, for the first time, literature specialized in geography, economics, history and national minorities of Belarus was published in Germany and Austro-Hungary. The reason of this increased attention to Belarus was the German occupation of some territories of Western Belarus from autumn 1915 to February 1918. The German authorities of the so called military district *Ober Ost* [Upper East] supported the building of a civil administration, school system and press in national languages, often in accordance with the requirements of Belarusian national movement. In the German armed forces were also representatives of the young German cultural elite – not only war correspondents, but also writers, poets, philologists, painters, art historians, archaeologists, geographers and economists, who especially in Vilnius became acquainted not only with Belarusian intellectuals but also with the everyday life of Belarusian population, its culture, language, folklore and history. In the interwar years many of these intellectuals assimilated their war experiences in a lot of publications in the fields of regional studies, belles lettres, linguistics, art history and geography. Mainly in the twenties some Belarusian intellectuals (philologists, historians, literary critics) published their results of research in German publishing houses and periodicals.

Key words: German language publications concerning Belarus, German administration of Belarus in World War One, German military district *Ober Ost*, Belarusian national movement.